АЙТЫШЕВА Ж.Т,
СУЛЕЙМАН ШЕНТУРК
lib.knu@mail.ru

ТАЛАНТТУУ БАЛДАРДЫ ТАРБИЯЛООДОГУ МЕКТЕПТИН РОЛУ

Биз изилдөөдө Ош шаарындагы инновациялык мектептердин психологиялык жана психофизиологиялык байланыш белгилерин аныктоо үчүн иш жүргүздүк. Ушул максатта таланттуу балдарды жана жаштарды окуу процессиндеги билим сапаттарынын критерийлерин карап баалоо жана тандап алуу үчүн биз Ош шаарындагы Кыргыз-Түрк лицей гимназияларынын жана «Керме-Тоо» орто мектебинин 10-классынын өспүрүмдөрү менен сурамжылоо жүргүздүк. Изилдөөдө психологиялык, психофизиологиялык жана диагностикалык усулдар пайдаланылды.

Таланттуу балдардын билимдери Торренсанын тести боюнча жогорку баллдын негизинде (чыгармачылык талап, ой жүгүртүүсүнүн стандарттык эмес экендиги, креативдүүлүгү) Н.Б. Шумpraвованын, Е.Н. Щеблановaнын, Н.П. Щербонун усулдары боюнча аныкталды. Баалоодо педагогдордун, тарбиячылардын, мектептеги илимий жетекчилердин эксперттик баалары менен өспүрүмдөрдүн социалдык–жемиштүү аракети, изденүүчүлүгү өзүндөгү чыгармачылык деңгээли кошо эксперттик баа менен алынды. Педагогдордун пикири боюнча, жарым жылдыктын жетишкендиктери да эске алынып баланды.

Таланттуу балдардын психологиялык өзгөчөлүгү төмөндөгүдөй баракчалары аркылуу белгиленди:

1. Жомок суроо баракчасы ригиддүүлүгү **ТОРЗ** (Г.В. Залевскийдин тесттик сурамжылоосу) 141 суроодон турат, анын курамы ёзънън жъръм - турум программасындагы айрым элементтерин же «тажрыйба басымы менен» толук ёзгёртъъ боюнча адамга коюлган талап, жашоо образы, стереотиптер, мамилелер, ёнёкёттёр, багыттар, ыкмалар, жашоодогу жана ишмердъълъктън темпи жана ыргактары, кандайдыр бир максатка жетүү бийиктиги, же максаттын ёзъ ж.б.у.с. чагылдырылган. Адамдын ички бирдиктерине психикалык ригиддъълък процессине кёз жъгъртъъ - адамдын жъръм – туруму чектелген нес абалына таандык бётёнчё психологиялык механизмдерди тъшънъъгё мъмкъндък берет. Т.В. Залевскийдин ою боюнча, психологиялык ригиддъълък–патологиялык нормадан айрымаланган универсалдык параметрди кёрсётёт (2).

2. Инсанды изилдёёдёгъ стандартташтырылган кёп факторлуу усул СМИП – инсандык касиетти, анын динамикасынын, текшеръъдёгъ адаптацияланган деьгээлин ъйрётёт.

Изилдёёдё ёспъръмдёрдън ден соолугун медициналык текшеръъдён ёткён кёрсёткъчтёрън пайдаландык.

Текшеръънън жыйынтыктары

ТОРЗдун жыйынтыгында бардык балдарда психикалык ригиддъълъктън ортодон жогорку кёрсёткъчтёръ табылды.

Суроо баракчасынын жыйынтыгында ёспъръмдёрдън бардыгында тёмёндёгъдёй байланыштардын бар экендиги аныкталды: Торренсанын жогорку кёрсёткъчъндё абалга жараша психикалык ригиддъълък эмоция (сенситивдъъ ригиддъълък), ошондой эле ТОРЗ боюнча жалпы ригиддъълък (ригиддъълъктън симптомокомплекси) шкаланын кёрсёткъчъ боюнча алынды. СМИЛдин шкаласынын орто жана жогорку кёрсёткъчъ 50дён 80ге чейинки баллды камтыды жана изилдёёгё алынган ёспъръмдёрдън невротизациясын, психологизациясын, дезадаптациясын толук аныктады.

Таланттуу деп эсептелген балдардан жогоруда белгиленген критерийлерден (37 адамдан 16сында гана) тёмёндёгъ психологиялык жана психофизиологиялык мънёздёр аныкталды:

Торренса тестинин белгилери боюнча таланттуу балдардын жъръш–турушу боюнча педагогдордун терс баалаган учурунда, окуучулардын окуу процессинде

начар жетишкен мезгили учурабагандыгын сёзсъз белгилей кетъъ керек. Бул ёспъръмдёр боюнча омега-потенциалдын кёрсёткён ёзгёчё мънёздъъ белгилери –сол жак жарым шарынын активдъълъктън тёмёндёшъ (7мВ) жана жарым шарлар аралык ассиметриянын кёрсёткъчъ (21мВ), ошондой эле ТОРЗ кёрсёткъчъндёгъ психикалык ригид белгисинин «ёзгёчё бийиктиги» белгиленди. Бул когнитивдик эрк процессинин алсыздыгын баш мээдеги сол жарым шарынын шартка жараша функционалдык абалынын начарлашын, мектеп талаптарына балдарды кёнъктъръъ иши жъргъзълбёгёндъгън кабарлап турат.

Шарттын талапка жооп бербегендигинен улам бул балдардын талант кёрънъшъ тескери маанайда болушу кътълёт. Биздин оюбузча, дал ушундай балдар билим беръъ процессине катышкан бардык адамдардын кёьъл борборунда болушу шарт.

Баш мээдеги жогорку активдъълък фактору – ички туйгу чыьалуусунда, психологиялык дискомферттун жаралыш белгиси болуп саналат (1,3). Бирок, баш мээнин гиперактивдъълъгъ ёзън-ёзъ башкаруу ыкмаларынын белгилеринде баланы невротик болууга търтпёйт, неврозго жакындатпайт, ички туйгунун жемиштъъ ишмердъълък мъмкънчълъгънё жол тоспойт. Мындай учурда ага керектелген шарт тъзълбёйт (тагыраак айтканда, ал жетишпейт) жана андай бала дайыма «кълйъп», энергиясын коротуп, талапка жараша системалуу търдё «чыьалып», ооруп баштайт.

Омега – потенциалдагы белгинин жогорку деьгээли – мээнин ички эмоционалдык чыңалуусуна, адаптациялык процессинин татаалдыгына, тескери эмоциянын курчушуна, сезимди мокоткон процесске дал келет. Айрыкча, ёспъръм куракта ага кёьъл буруу ъстъртёдён болуп, кабыл алуу жёндёмъ социалдык стереотипке айланган учуру ёзгёчё мааниге ээ. Мындан сырткары (мономотивдик, таасирдъъ жъръм турум) андай ёспърүмдөргё рефлектордуу, ошондуктан, ал объективдъъ критерийлер менен жолго салынбайт. «Кысылуу» абалында ал ригиддъъ. Ошондуктан жъръм-турум бётёнчёлъгън ёзгёртъъ зарылдыгы кырдаалдын белгилъъ шартына барып такалат да, ал ачылбастан, терс элементтери тереьдей берет. Канааттанбаган адаты билим беръъ процессинде белгилъъ деңгээлде ригиддештирип, ар кандай «патологиялык ёзгёчёлъктёрдъ» жарататат. Таланттуу балдарды узак мёёнёттёгъ кырдаалдын контексинде кармап туруу, ал кырдаалга карата аракет кылууга ъндёп, айрым учурда аларды психофизиологиялык абалдан невротиздик абалга алып келет.

Медициналык изилдёёдёгъ диагноздордун аныкталышына таянсак, изилдёёгё катышкан «оорулуу балдардын» баары талант белгилерине ээ балдар болуп чыкты.

Таланттуу ёспъръмдёрдёгъ бизге белгилъъ болгон жогорку кёрсёткъчтёгъ невротизациясы жана жъръм–турумундагы ригидациясы медициналык тереь изилденген диагноз катары каралышы зарыл эмес, ал тёмёнкъдёй факторлордун бирге жъръшън эске алуу менен бааланышы керек:

1. Ёспъръм курактагы кризистин (гармоналдык, психологиялык жана социалдык ёзгёрълёрдёгъ баланын ички дъйнёсъ) чагылышы.

2. Баланын маданияттан сырт адаптацияларынын (психология тиешесиз сабаттуулугу, даярдыгы, психобиологиялык жалпы ден соолугу) мектеп ичинде чагылышы.

3. Окуудагы жъктън артыкбаштыгы, таланттуу балдардын спецификалык сезимталдыгын мекеме тараптан эске албагандыгынын натыйжасы.

Оптималдуу билим беръъ жана талантка сактай билъъ жёндёмъ тёмёндёгъдёй кёрсёткъчтёрдън ачылышына кызмат кёрсётъшъ мъмкън:

- баш мээнин активдъълъгън кёзёмёлдёё жарым шарлар ортосундагы динамикалык омегамериянын психофизиологиялык оптималдык абал менен байланышы катарында, «кемъъ жана оптимизм» мезгилин эске алуу. Бул психопедагогикалык таасирдин негизиндеги ченемдин жаралышын, билим беръънън натыйжасын ёркъндётъьгё мъмкънчълъгън берет;
- психотерапиянын сеансы таланттуу балдардын баш мээсинин активдъълъгън жёнгё салат;

- балдардын, ата энелердин, педагогдордун психологиялык компоненттердин акценти менен: жърум-турум тренинги, психологиялык семинарлары. Бул компоненттин – биологиялык ден соолук компоненттеринин ёнъгъшънън жёнгё салынышы – психикалык региддъулъктъ азайтууга таланттуулардын индивидуалдык компоненттеринин сакталышындагы эмоционалдык чыьалууну жёнгё салууга жол ачат.

АДАБИЯТТАР

1. Белова Е.С. Одаренность малыша раскрыть, понять, поддержать. - М.: Флинта, 1998.
2. Бурменская Г.В., Слуцкого В.М.Одаренные дети / Пер. с англ. - М. Прогресс, – 1991.
3. Доровский А.И. 100 советов по развитию одаренности детей. - М, Изд. РПА, 1997.